

**MTA Law Working Papers
2017/6.**

**Magyar jogi attitűdök tipizálása
nemzetközi kontextusban**

Fekete Balázs – Róbert Péter

Magyar Tudományos Akadémia / Hungarian Academy of Sciences

Budapest

ISSN 2064-4515

<http://jog.tk.mta.hu/mtalwp>

Magyar jogi attitűdök tipizálása nemzetközi kontextusban*

Fekete Balázs – Róbert Péter
tudományos munkatárs (MTA TK JTI) – egyetemi tanár (Széchenyi Egyetem)

E tanulmány nemzetközi eredmények kontextusában elemzi a magyar lakosság jogi attitűdjeit. Kiindulópontja James L. Gibson és Gregory A. Caldeira 1996-ban megjelent tanulmánya, mely az akkori Európai Gazdasági Közösség tagállamaiban végzett átfogó Eurobarometer kutatás alapján elemezte a Nyugat-Európára jellemző általános jogi attitűdöket. Egy 2015-ben végzett nagymintás adatfelvétel során Magyarországon lekérdezték Gibson és Caldeira kérdéseit, és a tanulmány ezeket az eredményeket bemutatva helyezi összehasonlító kontextusba a magyar jogi attitűdöket. Eltérően a korábbi kutatási eredményektől a magyar lakosság jogi attitűdjei egy négy faktorból álló struktúrában mutathatók be megfelelően, mely azt jelzi, hogy a kiszámíthatóság és a paternalizmus igénye erősebb a magyar attitűdökben, míg az egyéni szabadság értékelése alacsonyabb szintű – és ezek az eltérések a jogi értékek strukturáltságát is befolyásolják. Összességében azonban, az eredmények nem mutatnak fundamentális eltérést a nyugati jellemzőktől, különös tekintettel arra a tényre, hogy a nyugati eredmények is további alcsoportokba rendezhetőek, azaz nem létezik egy homogén európai jogtudat-minta.

1. A nemzetközi kitekintés szükségessége

A nemzeti jogi kultúra szintje – mely a legtöbb empirikus adatfelvétel és kutatás magától értetődő egysége – a joggal kapcsolatos attitűdök kutatásának legalapvetőbb dimenziója. Ez a szint nyilvánvalóan alapvető fontosságú, de mégsem válhat kizárólagossá, mivel a hazai adatok nemzetközi viszonyrendszerbe helyezése további lényeges problémákra irányíthatja rá a figyelmet, és így gazdagíthatja az adatokból kirajzolódó következtetéseket.

2015-ös empirikus adatfelvételünk egyik kifejezett célja az volt, hogy nemzetközi viszonylatban is összehasonlítható adatokhoz jussunk. Véleményünk szerint a magyar jogi kultúra ismeretét¹ jelentősen bővítheti az, ha képet kapunk arról, hogy a hazai jogi attitűdök hogyan viszonyulnak más országok hasonló attitűdjeihez, illetve az azokból kiformalódó nemzetközi trendekhez. Áttekintve a szakirodalmat egy 1996-ban megjelent tanulmány tűnt mind tartalmi, mind módszertani szempontból a legmegfelelőbb kiindulópontnak. E tanulmány egy amerikai szerzőpáros (James L. Gibson és Gregory A. Caldeira) eredményeit foglalja össze, fő célkitűzése, hogy empirikus adatok elemzése alapján betekintést nyújtson az európai – ez alatt az 1992-ben 12 tagállamból álló Európai Közösséget értve – jogi kultúrákat meghatározó jogi attitűdök összefüggéseibe.² Az említett tanulmány keletkezésének idejét tekintve előre kell bo-

* A tanulmány alapjául szolgáló nagymintás felmérés az OTKA 105552 számú, *A magyar lakosság jogtudata – elméleti és empirikus elemzés* című kutatása keretében készült, a tanulmány pedig és az Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programjai keretében valósult meg.

¹ Az utóbbi évtizedek kutatásairól összefoglalóan lásd: Gajdusчек György: Empirikus jogtudat-kutatás Magyarországon 1990 után. *Iustum Aequum Salutare*, 2017/1. 55–80.; a legújabb kutatások eredményeiről pl.: Berkics Mihály: Laikusok és jogászok nézetei a jogról. In: Hunyadi György-Berkics Mihály (szerk.): *A jog szociálpszichológiája. A hiányzó láncszem*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015. 141–159.; Gajdusчек György-Fekete Balázs: A magyar lakosság jogismerete az elmúlt fél évszázadban és ma. Összehasonlító elemzés Kulcsár Kálmán 1965-ös empirikus kutatása alapján. *Pro Futuro*, 2015/2. 71–95.; Gajdusчек György-Fekete Balázs: A jogismeret befolyásoló társadalmi tényezők elemzése. *Pro Futuro*, 2015/2. 71–95.; Gajdusчек György: Miért engedelmessé válnak az emberek a dohányzást tiltó jogok? *Jogtudományi Közöny*, 2016/1. 19–30.; Róbert Péter-Fekete Balázs: Ki ellen nyerne meg Ön egy pert? Attitűdök jogról, bizalomról rétegződési szempontból. *Iustum Aequum Salutare*, 2017/1. 81–97.

² James L. Gibson – Gregory A. Caldeira: The Legal Cultures of Europe. *Law and Society Review*, 1996. 55–85.

csátanunk, hogy az összehasonlításból adódó eredmények esetében a különbségek egyik forrásán túl, ti. hogy Magyarország mennyiben tér el ténylegesen más országoktól, a különbségek adódhatnak majd abból is, hogy a magyar adatok több mint két évtizeddel később időpontból valók.

2. A Gibson-Caldeira kutatás alapállításai

Az egyik fő érv amellet, hogy e tanulmány eredményeit használjuk a hazai eredmények nemzetközi összehasonlításban történő értelmezéséhez a tanulmány módszertani kidolgozottsága. Ez azért lényeges, mert tisztában vagyunk azzal, hogy a jogi kultúra fogalma mögött nem áll tudományos konszenzus, hanem az adott kutatás szempontjai és céljai szerint e kifejezés több plauzibilis jelentést is felvehet.³ E fogalmi bizonytalanság miatt csak a szigorú módszertani alapfelvetések következetes érvényesítése mellett lehet a témát valóban tudományos igényen kutatni a jogi kultúrát.

Gibson és Caldeira kiindulópontja szerint – más értelmezési dimenziók mellett – a jogi kultúra megközelíthető a joggal kapcsolatos társadalmi attitűdök összességéeként is, melyekben kulcsszerepet játszanak a joghoz kapcsolódó értékek.⁴ A joghoz kapcsolódó értékek több szinten jelennek meg – (i.) a jogtudat mint az joggal kapcsolatos attitűdök foglalatata, (ii.) a jogi kultúra értékei és (iii.) az általános kulturális értékek – és a kutatás további szűkítése, illetve módszertani pontosítása érdekében a szerzők jelzik, hogy vizsgálatok kizárólag a jogi kultúra értékeire és az azokra alapuló joggal kapcsolatos attitűdökre terjedtek ki. Hipotézisszerűen három ilyen értéket fogalmaznak meg: (i.) az egyéni szabadság (és annak társadalmi támogatása), (ii.) a jogállam (és annak társadalmi támogatottsága), és (iii.) a jog semlegessége (és annak társadalmi percepciója).⁵ Összegezve, Gibson és Caldeira kutatásának legáltalánosabb célja az „átlagpolgárok” jog természetével és működésével szembeni elvárásainak azonosítása az előbbi hipotézisből kiindulva és módszertani megszorítások között.⁶ Ezt három kutatási kérdés alapján kívánták elvégezni: (i.) a különféle joghoz kapcsolódó értékek megoszlása a nyugat-európai közgondolkodásban, (ii.) az ezek közötti kapcsolatok intenzitása, és (iii.) azok esetleges koherens mintázatai.⁷

2.1. A kutatás empirikus alapjai

A kutatás egy 1992-ben végzett rendszeres féléves Eurobarometer omnibusz felméréssel indult (Eurobarometer 38.0), melybe a szerzők megrendelése alapján több kérdést is beillesztettek az Európai Bíróságról. Majd e felmérés válaszadóinak egyes csoportjait 1993 őszén telefonon újra megkeresték és immár részletesebb interjút készítettek velük a kutatás nyolc attitűdkérdése alapján. Írországbán, Portugáliában és Kelet-Németországban a kérdéseket személyes beszélgetések során tették fel, mivel úgy vélték, hogy a telefonos megkeresés jelentősen torzíthatja a mintát a telefonvonalak akkori relatív alacsony száma miatt. Dániában jogi okok miatt, a jogszabályok nem tették lehetővé az újrakérdezést, egy új mintával dolgoztak.⁸

³ A fogalomhasználat áttekintéséhez lásd: Susan S. Silbey: Legal Culture and Legal Consciousness. In: *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*. New York, Elsevier, 2001. 8623–8629.

⁴ Gibson – Caldeira: i. m. 58-59.

⁵ Részl: uo. 59-61.

⁶ Uo. 59.

⁷ Uo. 62.

⁸ Uo. 62. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezzük, hogy az eredeti kutatás esetében is felvethető, hogy a nemzetek közti különbségekre vonatkozó eredmények milyen mértékben adódnak az adatfelvételi módszertan eltéréseiből.

A telefonos vagy személyes beszélgetések során válaszadóknak a lenti nyolc állítással kapcsolatban kellett megfogalmaznia álláspontját egy ötfokozatú skála segítségével (teljes mértékben egyetért; inkább egyetért; egyet is ért, meg nem is; inkább nem ért egyet; egyáltalán nem ért egyet).

1. *Nem kell engedelmeskedni az olyan törvényeknek, amelyek Ön szerint igazságtalanok.*
2. *Néha jobb figyelmen kívül hagyni a jogot és rögtön megoldani a problémákat, mint a jogi megoldásra várni.*
3. *Ha valaki nem ért egyet a joggal, akkor rendben van, hogy megszegi, ha vigyáz arra, hogy ne kapják el.*
4. *A jog ritkán áll az Ön oldalán, a törvények általában korlátozóak és az Ön érdekeivel ellentétesek.*
5. *Az Ön érdekei ritkán jelennek meg a jogban, a jog általában azoknak a szempontjait tükrözi, akik uralkodni akarnak Ön felett.*
6. *A törvényeknek alapvetően az emberek, és nem a hatalmon lévők értékein kell alapulnia.*
7. *A társadalomnak nem kellene elfogadnia azokat, akiknek a többségtől szélsőségesen eltérő politikai nézetei vannak.*
8. *Jobb egy rendezett társadalomban élni, mint annyi szabadságot engedni az embereknek, hogy az már a rendet veszélyeztetheti.*⁹

A szerzők a fenti nyolc kérdést nem esetlegesen választották ki, hanem azzal a kifejezett céllal, hogy azok a hipotézisként megfogalmazott jogi értékeket megjelenítések. Ezek alapján az első három kérdés (1-3. kérdések) a jogállamisággal kapcsolatos attitűdökre, míg a második három (4-6. kérdés) pedig a jog semlegességéhez¹⁰ kapcsolódó attitűdökre kérdez rá. Az utolsó két kérdés (7-8. kérdés) pedig az egyéni szabadsághoz való viszonyulást mutatja, Gibson és Calderia feltételezése szerint.

Módszertani szempontból lényeges, hogy a kutatás során külön adatokat kértek a volt Nyugat- és Kelet-Németországra, mivel úgy vélték, hogy a politikai egyesítés ilyen rövid idő alatt, 1991 óta, nem vezethetett a joggal kapcsolatos attitűdök egységesüléséhez is. A hazai eredmények szempontjából ez a megkülönböztetés kiemelkedően fontos, mivel lehetővé teszi, hogy azokat ne csak a nyugati országok hasonló adataival, hanem egy volt szocialista ország adataival is összevethessük.

2.2. A főbb megállapítások

A tanulmány számunkra fontos eredményeit három csomópontba rendezhetjük. Közhangzárú hangzik, azonban mégis fontos kiemelni, hogy az adatok meggyőzően igazolják azt, hogy

⁹ Eredeti megfogalmazásban: 1. It is not necessary to obey a law you consider unjust. 2. Sometimes it might be better to ignore law and solve problems immediately rather than wait for a legal solution. 3. If you don't particularly agree with law it is all right to break it if you are careful not to get caught. 4. It is rare that law is on my side; usually, I find laws to be restrictive and against my interest. 5. My interests are rarely represented in law, usually law reflects the views of those who want to control me. 6. The ultimate basis of law should be the values of the people, not the values of the dominant political, economic and social powers. 7. Society shouldn't have to put up with those who have ideas that are extremely different from the majority. 8. It is better to live in an orderly society than to allow people too much freedom that they can become disruptive. (Módszertani megjegyzés: a kérdéseket a magyar nyelv általános szabályait figyelembe véve és arra fókuszálva fordítottuk, hogy a kérdést megkönnyítsük. Ebben az adatfelvételt végző cég munkatársától értékes segítséget kaptunk.) Uo. 63-65.

¹⁰ Találón, azonban a magyar szaknyelv számára nehezen értelmezhetően, ezt a dimenziót jogi „elidegenedésnek” (legal alienation) nevezik a szerzők. Uo. 65. A semlegesség talán neutrálisabb kifejezés lenne, de a kijelentések szövegét tekintve az elidegenedés kifejezés relevánsnak tekinthető.

jelentős eltérések vannak az egyes nyugat- és dél-európai országok társadalmainak jogi attitűdjei között.¹¹ Azaz nem létezik valamiféle egységes és ideális „európai” jogi kultúra a joggal kapcsolatos statisztikailag mérhető attitűdök szintjén, hanem a komolyabb eltérések miatt a magyarázatok plauzibilis kerete továbbra is a nemzeti szint maradt. Mindhárom attitűd-csoportban – jogállamiság, a jog semlegessége és az egyéni szabadság – az országok között különféle skálákat lehet képezni az adatok segítségével, melyek végpontjaiban már jelentős eltéréseket láthatunk. Például amennyiben a jogállamisággal kapcsolatos attitűdök megfelelő fokmérőjének tekintjük a harmadik kérdést – ami arra a cinikus attitűdre kérdez rá, hogy meg lehet-e szegni a jogot akkor, ha valószínűsíthető, hogy nem kapnak el és büntetnek meg ezért – akkor azt láthatjuk, hogy ebből a szempontból Nagy-Britannia lakosai a leginkább jogtisztelők, a „legjogkövetőbbek”, míg a legelnézőbbek Luxemburg, Portugália és a Görögország polgárai.¹² Hasonló skálák képezhetők a másik két attitűd-csoport a jog semlegessége és az egyéni szabadság értékelése kapcsán is.

Az előbbieket alapján – kiegészítve az összetartozó kérdésekre vonatkozó átlagokkal, faktorelemzéssel, és az egyes értékek közötti korreláció számításokkal – a szerzők a vizsgált országokat három csoportba sorolják, mely alapján a fenti jogi attitűdök három – ideáltipikus – mintázatát azonosítják. Az egyik oldalon áll a görög, a belga, a luxemburgi, a portugál és a kelet-német jogi kultúra melyben a jogállam tisztelete nem erős, az egyéni szabadságot kevésbé értékelik és a jog semlegességének percepciója is gyenge.¹³ Ezzel szemben Dánia, Hollandia, a volt Nyugat-Németország és Nagy-Britannia jogi kultúráját az egyéni szabadság értékelése, a jogállam kifejezett támogatása és jog elnyomó jellegének elutasítása jellemzi.¹⁴ E két markáns és jól azonosítható mintázat mellett megfigyelhető egy harmadik, kevésbé szembetűnő is, mely a spanyol, az olasz, a francia és az ír jogi kultúrát jellemzi és az előbbi attitűdök keveredése határozza meg.¹⁵

Mindemellett a szerzők külön kiemelik a nyugati és a keleti német jogi kultúra közötti kontrasztot is, az ország keleti részében élők attitűdjei ugyanis markánsan eltérnek a nyugati lakosokétól; a keleti rész lakosai kevésbé támogatják a jogállamot, kevésbé látják a jogot semlegesnek és kevésbé tartják fontosnak az egyéni szabadságot.¹⁶ A tanulmány szerzői a különbség megállapításán túl nem próbálják meg annak okait feltárni, de a kelet-német területek szocialista múltja, és annak kulturális öröksége, minden bizonnyal fontos oka lehetett ennek. Éppen ennek fényében érdekesek igazán a magyar eredmények, lévén Magyarország szintén egy volt szocialista ország, vagyis elképzelhető, hogy a jogi attitűdök hasonlóak lesznek; de ugyanakkor ez a szocialista múlt napjainkra sokkal távolibb, mint az eredeti kutatás idejében volt. Az a tény tehát, hogy a magyar kutatás időben távolabb áll a szocialista politikai rendszer összeomlásától magyarázata lehetne annak, ha a hazai jogi attitűdök esetében nem mutatkozna olyan „keletnyugati” különbség, mint amit Gibson és Calderia talált a két német minta esetében. Ha viszont markáns eltérést találunk, még hozzá olyan jelleggel, amit összefüggésbe hozhatunk Magyarország szocialista múltjával, akkor komoly bizonyítékot találtunk arra, hogy a joggal kapcsolatos gondolkodásban, a jogi kultúrában a hosszú távú mintázatok és történeti örökségek jelentős szerepet játszanak.

Utolsóként azt is meg kell említeni, hogy a joggal kapcsolatos attitűdök lehetséges magyarázó változói (iskolai végzettség, társadalmi osztály, nem, kor, vallás) közül egyedül az iskolai végzettséggel tudtak statisztikailag szignifikáns összefüggést megállapítani, azonban még ez is

¹¹ Uo. 63.

¹² Uo. 63.

¹³ Uo. 70.

¹⁴ Uo. 70.

¹⁵ Uo. 70.

¹⁶ Uo. 70.

csak a vizsgált országok kétharmadát fedte le (Belgiumban, Dániában, Írországban és Luxemburgban ez sem volt igazolható).¹⁷ E szocio-demográfiai magyarázó változó alapján arra következtethetünk, hogy a magasabb végzettségűek jobban támogatják a jogállamot, jobban értékelik az egyéni szabadságot, és jobban hisznek a jog semlegességében.¹⁸ A többi magyarázó változó tekintetében Gibson és Calderia nem vontak le érdemi következtetést a jogi attitűdökkel kapcsolatban.

2.3. A kutatás kritikái

Természetesen e kutatás is kritizálható több ponton megalapozottan. Elsőként rá kell arra mutatni, hogy noha a kutatás alapsokasága 3667 válaszadó, azonban az egyes országok vonatkozásában már alacsony elemszámokkal találkozhatunk (191 és 313 között). Továbbá, az országonkénti elemszámok nem minden esetben követik a lakosságarányokat, hanem egyes esetekben kifejezetten aránytalanok. Például Luxemburgban 197 lakost kérdeztek meg, míg a sokszorosan nagyobb lakossággal rendelkező Németország nyugati részén csak 191-et.¹⁹ Másodsorban, a tanulmány egyik központi eredményét kifejező faktorelemzést is lehet kritizálni (a 67. oldalon), mivel a háromból két faktor (jogi elidegenedés és a szabadság értékelése) esetében egy-egy elem értéke igen alacsony súllyal van jelen (0,21 és 0,24). Ezt a szerzők is érzékelik, de úgy érvelnek, hogy ennek ellenére a faktorelemzés alátámasztja a következtetéseiket.²⁰ Véleményünk szerint a faktorelemzés esetében a szerzők túlzottan ragaszkodtak a kiinduló hipotéziseikhez (a jogi kultúra három értékre – jogállamiság, jogi elidegenedés és egyéni szabadság – vezethető vissza) és erre vezethető vissza, hogy az említett statisztikai fenntartás ellenére egy három faktorból álló, a kiindulópontjaikkal egybevágó struktúrát (megmagyarázott variancia: 57.6 %) fogadtak el és használtak a modellezéshez.

E nyilvánvaló problémák ellenére összességében úgy véljük, hogy az eredmények jól használhatóak a magyar jogi kultúra egyes dimenzióinak nemzetközi összefüggések közé helyezéséhez és így jobb, összehasonlító szempontú megértéséhez. A fenti problémákat pedig a kutatás előnyére igyekszünk „fordítani”, amennyiben egyrészt jelentősen nagyobb elemszámmal dolgozunk (közel 1000 fős mintával), vagyis eredményeink statisztikai értelemben megbízhatóbbak lesznek; másrészt a faktorelemzés során szabadabban kezeljük a kiinduló hipotézist, nem ragaszkodunk a három faktorból álló szerkezet rekonstruálására, hanem inkább a statisztikai pontosságra törekszünk.

3. A joggal kapcsolatos vélemények leíró bemutatása

Elemzésünk első lépéseként egy átfogó képet mutatunk arról, hogyan gondolkodnak a magyar válaszadók arról a nyolc kérdésről, amelyeket a nemzetközi kutatást követve saját hazai adatfelvételünkben is feltettünk. Mint leírtuk a nyolc állítással kapcsolatban a válaszadók a véleményüket egy ötfokozatú skála segítségével fejezhették ki, ahol az 5-ös érték jelentette, hogy valaki teljesen egyetért, az 1-es érték pedig hogy egyáltalán nem ért egyet a kijelentéssel. Az egyes kérdések esetében a skála átlagát számítottuk ki, amely egy 1 és 5 közötti szám és minél magasabb az értéke, annál nagyobb az adott állítással való egyetértés mértéke. Az eredmények az 1. ábrán szerepelnek.

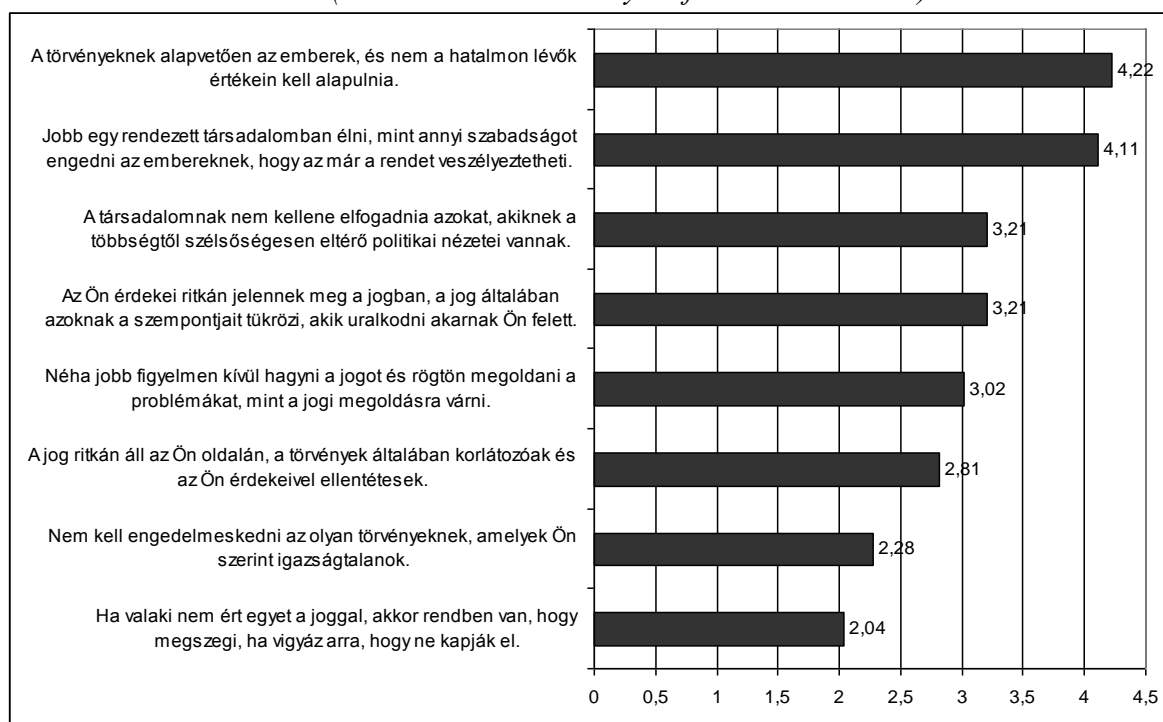
¹⁷ Uo. 72.

¹⁸ Uo. 71.

¹⁹ Megjegyezzük, hogy az alacsony elemszám magyarázattal szolgálhat arra, hogy a szerzők miért nem találtak erősebb kapcsolatot a jogi attitűdök és a válaszolók társadalmi jellemzői között.

²⁰ „Though some of the loadings of the items are unusually low (eg., LA2 and LIB1), generally the factor analysis supports the operationalization of the concepts.” Uo. 67.

1. ábra: A jogra vonatkozó véleményekkel való egyetértés mértéke
(A kérdezettek véleménye 5 fokú skálán mérve)

Ezek az adatok azt mutatják, hogy Magyarországon a lakosság²¹ elsősorban két jogi vonatkozású állítással ért egyet. Az egyik szerint a törvényeknek, a jognak általában, az embereket és nem hatalmat kell szolgálnia. Ebben a kérdésben a válaszolók több mint fele teljesen egyetértett, s további egynegyed is inkább támogatta azt, ami együttesen közel 80 százalékos többség, akik így egy nagyon határozott *demokratikus elvárás* fogalmazták meg a jog egészével szemben. Ettől viszont csak kis mértékben maradt el egy másik kijelentés támogatottsága, ahol a válaszolók háromnegyederől van szó (45 százalék teljes mértékben, 31 százalék inkább egyetért), s ez az állítás egy másfajta szemlélet tükröz, egy *rendpárti* attitűdöt fejez ki („jobb egy rendezett társadalomban élni...”).

Másfelől van két állítás, amelyekkel viszont nagyon alacsony mértékű az egyetértés a magyar lakosság körében. Ez a két kérdés a jogkövető magatartást kérdőjelezte meg olyan megszövegezéssel, amely két különféle legitimációt kínált arra, hogy valaki ne tartsa be a törvényeket. A cinikusabb megfogalmazás szerint csak arra kell vigyázni, hogy az illető „le ne bukjon”, ha törvényt szeg; ezzel a kérdéssel a válaszolók 45 százaléka egyáltalán nem értett egyet, s mindössze 15 százalék volt az egyetértők aránya. A másik állítás az igazságtalan törvény betartása alól mentette fel a polgárokat, s így már csak minden harmadik válaszoló utasította el a törvények ilyen alapon való be nem tartását. Majd minden ötödik (18 százalék) kérdezett viszont teljesen vagy részben egyetértett azzal, hogy az igazságtalan törvényeknek nem kell engedelmessé válni. E két kérdés alapján úgy tűnik, hogy *jogkövetés normája* erős elvárás Magyarországon, de legalábbis egy közvélemény kutatás esetében a jelentős többség úgy gondolja, hogy az ilyen kérdésekre „illik” ilyen választ adnia.

Összevetve ezt az eredményt azzal, amit Gibson-Caldeira talált Kelet-Németország esetében több mint két évtizede, röviddel a berlini fal leomlása után, az optimista interpretáció úgy hangozhatna, hogy nálunk már kialakult egy nyugati normákat követő jogi attitűd ebben a tekintetben. A kevésbé optimista értelmezés szerint pedig legalább annyit elmondhatunk, hogy két és

²¹ Az empirikus adatfelvétel a hivatkozott OTKA 105552 számú kutatás keretében készült, országosan reprezentatív 1000 fős véletlen mintán, sztenderd kérdőíves módszerrel, személyes lekérdezéssel.

fél évtizeddel a rendszerváltás után a magyar lakosság többsége legalább már azt tudja, mi lenne a megfelelő jogi magatartás.

Az egyetértés illetve elutasítás két pólusán elhelyezkedő két-két kérdés között, a többi négy kijelentés esetében, inkább az egyetértés a jellemző, legalábbis a 3 feletti átlagok esetében. Az egyik ilyen állítással például, miszerint „a társadalomnak nem kellene elfogadnia azokat, akiknek a többségtől szélsőségesen eltérő politikai nézetei vannak”, több mint 40 százalék teljesen vagy részben egyetért. Gibson és Caldeira szerint ez a nézet, együtt a rendpárti kijelentéssel, amelyek mint láttuk szintén erős a támogatottsága Magyarországon, az *egyéni szabadság* fontosságát kérdőjelezi meg. Úgy tűnik tehát, hogy ebben a vonatkozásban a mai magyar eredmények közel vannak a 20 évvel ezelőtti kelet-német eredményekhez, ahol a válaszolók szintén kevésbé tartották fontosnak az egyéni szabadságot, mint a nyugati polgári társadalmakban.

3.1. A faktorelemzés eredményei a magyar adatokon

Mint leírtuk, a Gibson-Caldeira kutatás egyik központi eredménye, hogy a nyolc kérdésre adott válaszok szórását (különbségeit) három faktor segítségével vissza tudják a kiindulópontként tekintett három jogi értékre vezetni. A kutatás bemutatása során már jeleztük, hogy e faktorelemzés, két kérdés nagyon alacsony factorsúlya miatt problémákat vet fel. Ezért nem tekintjük célnak, hogy három faktorból álló struktúrát hozzunk létre, mivel a mi elemzésünk nem „fentről lefelé” halad, vagyis nem egy feltételezett konstrukciót kényszerítünk az adatokra, hanem „lentől felfelé” épül, vagyis az adatokból indul ki és jut el a magyar jogi kultúra egy értelmezhető szerkezetéhez.

A magyar adatokon elvégzett feltáró faktorelemzés esetében egy négy faktorból álló struktúrát kaptunk. Ez a négy faktor összességében megközelítőleg 70 százalékát magyarázza meg az eredeti nyolc kérdésnek. A vonatkozó eredmények a tanulmány végén a Függelékben elhelyezett 2. ábrán láthatók. Az ábra legalján szerepelnek a korábban leírt kérdések, az alattuk lévő számok (953 és 988 közötti értékek) pedig az érvényes válaszadói esetszámokat jelentik, vagyis a kutatás 1000 fős mintájából a legrosszabb esetben is csak 47 fő válasza estek ki).

A kapott négy faktor közül az első a *jogi elidegenedésre* vonatkozik (önmagában 30 százalékot magyaráz) és mint a nyilak jelzik az ábrán a magyar jogtudatban két állítás felel meg ennek a vélekedésnek, (A jog ritkán áll az Ön oldalán...; Az Ön érdekei ritkán jelennek meg a jogban...), amelyek talán valóban egy, a jogtól alapjaiban távolságtartó attitűdöt mutatnak. A második faktort tekintettük a (*semleges*) *jogállam* gondolati leképződésének. Amint a nyilak is mutatják, ez a faktor az első három kérdésen alapul és ez az eredmény pontosan megfelel a Gibson-Caldeira modell harmadik faktorának, az e kérdések mögött feltételezett jogállam értékelésnek, ami a szerzők eredeti tanulmányában a *Rule of Law* nevű faktort alkotta.

A harmadik faktor a *jog kiszámíthatósága* nevet kapta. Ebben az esetben van szó leginkább a magyar jogtudat sajátosságáról, mivel ez a faktor két olyan kérdésből áll össze, amelyek az eredeti Gibson-Caldeira modellben máshová tartoztak. Az egyik állítás („A törvényeknek alapvetően az emberek, és nem a hatalmon lévők értékein kell alapulnia”) a nemzetközi kutatásban a *legal alienation* attitűd része volt, de a megfogalmazás valóban kevésbé távolságtartó, elutasító, mint a másik két kijelentés esetében (4-5. kérdések). A harmadik faktor másik állítása („Jobb egy rendezett társadalomban élni, mint annyi szabadságot engedni az embereknek, hogy az már a rendet veszélyeztetheti”) pedig az eredeti tanulmányban a *Szabadság értéke* faktor része volt. Ez annyiban érhető, hogy a szöveg expliciten utal a szabadság mértékére, de a mondat a teljes kontextust tekintve mégis inkább a kiszámíthatóságra vonatkozó elvárást jelez („jobb egy rendezett társadalomban élni”). Ebben az értelemben ezt az eredményünket is plauzibilisnek tekinthetjük.

Végül így a magyar adatokon készített modell esetében a *Szabadság értéke* faktor csak egy kérdésen alapul. Ugyanakkor ez az állítás („A társadalomnak nem kellene elfogadnia azokat,

akiknek a többségtől szélsőségesen eltérő politikai nézetei vannak”) éppenséggel az egyik olyan kérdés volt, amelyik az eredeti Gibson-Caldeira modellben alacsony súllyal (0,24) szerepelt a neki megfelelő faktoron – erre a problémára már utaltunk, amikor kritikákat fogalmaztunk meg az eredeti tanulmánnyal kapcsolatban. Nem alaptalan ezért azt gondolnunk, hogy ez a vélemény valóban markánsan elkülönül a jogról való hazai gondolkodásban a nemzetközi kérdőívből átvett kérdések tükrében.²²

Modellünkről az is elmondható, hogy a faktorsúlyok nagysága hasonló egymáshoz, a 2. ábrán az egyes kérdésekre mutató nyilak melletti számok közül a legkisebbek is 0,53 vagy 0,58, vagyis nincsenek olyan alacsony faktorsúlyok, mint amelyeneket a Gibson-Caldeira modell esetében kifogásoltunk. Megvizsgáltuk a négy faktor közti korrelációkat, vagyis hogy mennyire szoros köztük a kapcsolat. Eszerint az első két faktor tartalma (Elidegenedés a jogtól, Semleges jogállam) gondolatilag közelebb állnak egymáshoz, (a korreláció értéke 0,38), miközben ezekhez valamivel kevésbé kötődik a Jog kiszámíthatósága. A Szabadság értéke pedig még inkább tűnik olyan tartalomnak, amely gondolatilag elkülönül a közvéleményben (a korrelációk a másik három faktorról jóval kisebbek: 0,15; 0,17; 0,05).

Hasonlóan a nemzetközi kutatáshoz, a négy faktorból létrehoztunk egy fő faktort, (a 2. ábra tetején szerepel), amelyet a jogtudat, a jogi értékek, kultúra kifejeződésének tekintünk. Ezen magasabb súllyal szerepel a Jogtól való elidegenedés és a Semleges jogállam (egyenként 0,75) és alacsonyabb súlya van Szabadság értékének (0,41). Ez az elemzési lépés azt jelzi, hogy amit ma Magyarországon jogtudatnak vagy jogi kultúrának lehet tekinteni, az viszonylag egységesen tartalmazza a jogtól való elidegenedést, a semleges jogállam, illetve – kicsit kevésbé – a jog kiszámíthatósága komponenseket, miközben a szabadság értéke valóban kisebb súllyal van jelen a jogról való közgondolkodásban.

Úgy véljük, hogy az a faktorszerkezeti megoldás, amelyeket a magyar adatokon bemutatunk, statisztikailag megbízhatóbb, mint a Gibson-Caldeira modell és sok tekintetben a nyugat-európaihoz hasonló jogtudat-szerkezetet mutat. Nem kevésbé lényegesek azonban a különbségek is, amely közül a legfontosabb talán a nyolcadik kérdés esetében mutatkozik, amely az EU12 kutatásból kirajzolódó mintázatban az egyéni szabadság faktor egyik eleme, miközben hazánkban viszont a kiszámíthatóság faktorban kap helyet. Ez talán azt jelzi, hogy a biztonság elvárása („jobb egy rendezett társadalomban élni...”) és az ezzel kapcsolatos paternalizmus igény nem csak erősebb a magyar társadalomban,²³ hanem a jogi értékek strukturáltságát is komolyan befolyásolja. Már említettük a másik fontos különbséget a szabadság alacsonyabb értékelését. Végül a harmadik fontos és hasonlóan plauzibilis különbségnek tűnik a nyugati mintázathoz képest, hogy a magyar adatokon markánsan különválnak a 4. és az 5. vélemény („a jog ritkán áll az Ön oldalán...” illetve „az Ön érdekei ritkán jelennek meg a jogban”). Mindkét állítás tartalma negatív, valóban egyfajta elidegenedettséget, kiszolgáltatottságot tükröz, egy olyasféle pesszimizmust, amelyről másik tanulmányunkban is említést tettünk.²⁴

²² Lenne egy módszertani érvünk is ebben a tekintetben. Amennyiben egy faktorelemzésben olyan eredmény adódik, hogy egyetlen kérdés szerepel egy faktoron, általában célszerű megvizsgálni, hogy mi történne, ha eggyel kevesebb faktor (a mi esetünkben három) lenne a faktorszerkezetben. Ezt megtettük, de ezzel sem jutottunk más megoldáshoz, mivel a szóban forgó kérdés ebben az esetben is különvált és egy külön faktorra került önállóan.

²³ E jelenség szocialista korszakbeli gyökereiről lásd: Kulcsár Kálmán: A modernizáció problémája a magyar társadalomfejlődésben. *Társadalomkutatás*, 1985/1. 14–16. és Sajó András: *Látzat és valóság a jogban*. KJK, Budapest, 1986. 273–293.

²⁴ Lásd: Róbert Péter – Fekete Balázs: Ki ellen nyerne meg Ön egy pert? Attitűdök jogról, bizalomról rétegződési nézőpontból. *Iustum Aequum Salutare*, XIII. 2017. 1. 81–97. oldal.

3.2. Összefüggések társadalmi-demográfiai jellemzőkkel

A fentebb bemutatott faktorszerkezeti megoldást – hasonlóan a Gibson-Caldeira kutatáshoz – megvizsgáltuk a kérdezettek társadalmi-demográfiai jellemzőinek tükrében. Ehhez a variancia-elemzés (ANOVA) módszerét használtuk. A nemzetközi szakirodalomhoz hasonlóan a jogi kultúra, a jogi értékek meglepően kevés eltérést mutatnak nálunk is; nincs statisztikailag jelentős különbség a nemek, az életkor, vagy a lakóhely szerint.²⁵ Hasonlóan a nyugat-európai trendekhez – Gibson és Caldeira a vizsgált országok kétharmadában mutatott ki szignifikáns összefüggést az attitűdök és az iskolázottság szintje között – az iskolázottság viszont szignifikánsan differenciál Magyarországon is és emellett jelentős a különbség – magyar specifikumként – a jövedelem szempontjából is – legalábbis a jogtudat egyes aspektusaiban. Az 1. táblázatban verbálisan összefoglaljuk ezeket a fontosabb különbségeket.

Érdekes észrevenni, hogy még az – egymással egyébként feltehetően összefüggő és ezért egy irányba mutató – iskolázottsági és jövedelmi különbségek sem minden esetben, minden jogi attitűdkérdés szempontból jeleznek szignifikáns összefüggést. A legtisztább a kép az első három a jogállamisággal kapcsolatos attitűdökre rákérdező kérdés esetében. A jogállamiság elfogadottsága erősebb a magas végzettségűek között, mint azoknál, akik iskolázatlanabbak; illetve az alacsony jövedelem (és iskolázottság, társadalmi státusz) valószínűsíti annak elfogadottságát, hogy a jog figyelmen kívül hagyható adott esetekben. Hasonló a helyzet a 4-5. kérdésekkel is. A jogtól való elidegenedés kevésbé áll fenn a magas végzettségűek és magasabb jövedelműek esetében. Ez inkább az iskolázatlanokra jellemző, akik jövedelme és vélhetően társadalmi státusza is alacsony. Ez az eredmény egyfelől (az 1-3. kérdéseknél) megerősíthet bennünket abban, hogy a jogkövető magatartás elfogadása esetében valóban egy kettős – optimistább vagy realistább – értelmezésről lehet szó. Vagyis a nyugati normáknak megfelelő jogtisztelő gondolkodásmód Magyarországon inkább a magasabb státuszú válaszadók esetében van jelen, vagy – más irányból megközelítve – az ilyen személyek inkább tudják, hogy mi az „elvárt” válasz ilyen kérdésekre. Másfelől viszont a társadalmi helyzet (iskolázottság, jövedelem) különbségei alapvetően összefüggnek azzal, hogy valaki milyen mértékben gondolkodik elidegenedett módon a jog szerepéről (4-5. kérdések).

A nemzetközi kutatásból átvett utolsó három kérdés konnotációja azonban valószínűleg eltér Magyarországon attól, amit ezek a kérdések a nyugati társadalmakban jelentenek. Egyedül a 6. kérdés esetében látható, hogy az iskolázottabb, magasabb státuszú válaszolók követnek egy demokratikus eszményt: a törvényeknek az emberek értékein kell alapulnia. Az utolsó két kérdés pedig valószínűleg olyan értelemben megosztó a magyar társadalomban, hogy a válaszok közti különbségek nem státusz alapon, képzettség, jövedelem szerint alakulnak. Lehetséges, hogy olyan politikai beállítódások (is) befolyásolják ezeket a jogi attitűdöket, amelyek liberális vagy konzervatív, illetve bal- vagy jobboldali nézetekhez kapcsolódnak, s ebben az értelemben képviselőik között egyaránt lehetnek jobb vagy rosszabb társadalmi helyzetű emberek is. Ezeket a kérdéseket tehát érdemes lesz a jövőben még tovább elemezni, tekintettel arra is, hogy éppen ezeknek a kijelentéseknek az esetében a faktorelemzésünkben is jellegzetesen eltérő jogi kultúra képe rajzolódott ki Magyarországon, mint amit a nyugati társadalmakra vonatkozóan Gibson és Caldeira kimutattak.

²⁵ Gibson – Caldeira i. m.

1. táblázat. Jogi attitűdök kapcsolata az iskolázottsággal és a jövedelemmel

Kérdések	Iskolázottság	Jövedelem
1. Nem kell engedelmessé válni az olyan törvényekkel szemben, amelyek Ön szerint igazságtalanok	Elutasítás erősebb magasabb iskolai végzettséggel, az iskolázatlanok értenek egyet	Egyetértés erősebb alacsony jövedelemmel
2. Néha jobb figyelmen kívül hagyni a jogot és rögtön megoldani a problémákat, mint a jogi megoldásra várni	Nincs egyértelmű összefüggés	Egyetértés erősebb alacsony jövedelemmel
3. Ha valaki nem ért egyet a joggal, akkor rendben van, hogy megszegi, ha vigyáz arra, hogy ne kapják el	Elutasítás erősebb magasabb iskolai végzettséggel, az iskolázatlanok értenek egyet	A kapcsolat nem szignifikáns
4. A jog ritkán áll az Ön oldalán, a törvények általában korlátozóak és az Ön érdekeivel ellentétesek	Elutasítás erősebb magasabb iskolai végzettséggel, az iskolázatlanok értenek egyet	Elutasítás erősebb magasabb jövedelemmel, az alacsony jövedelműek értenek egyet
5. Az Ön érdekei ritkán jelennek meg a jogban, a jog általában azoknak a szempontjait tükrözi, akik uralni akarnak Ön felett	Elutasítás erősebb magasabb iskolai végzettséggel, az iskolázatlanok értenek egyet	Elutasítás erősebb magasabb jövedelemmel
6. A törvényeknek alapvetően az emberek és nem a hatalmon lévők értekeire kell alapulniuk	Az egyetértés erősebb a magasabb iskolai végzettségűek esetében	A kapcsolat nem szignifikáns
7. A társadalomnak nem kellene elfogadnia azokat, akiknek a többségtől szélsőségesen eltérő politikai nézetei vannak	A kapcsolat nem szignifikáns	A kapcsolat nem szignifikáns
8. Jobb egy rendezett társadalomban élni, mint annyi szabadságot engedni az embereknek, hogy az már a rendet veszélyeztetheti	A kapcsolat nem szignifikáns	A kapcsolat nem szignifikáns

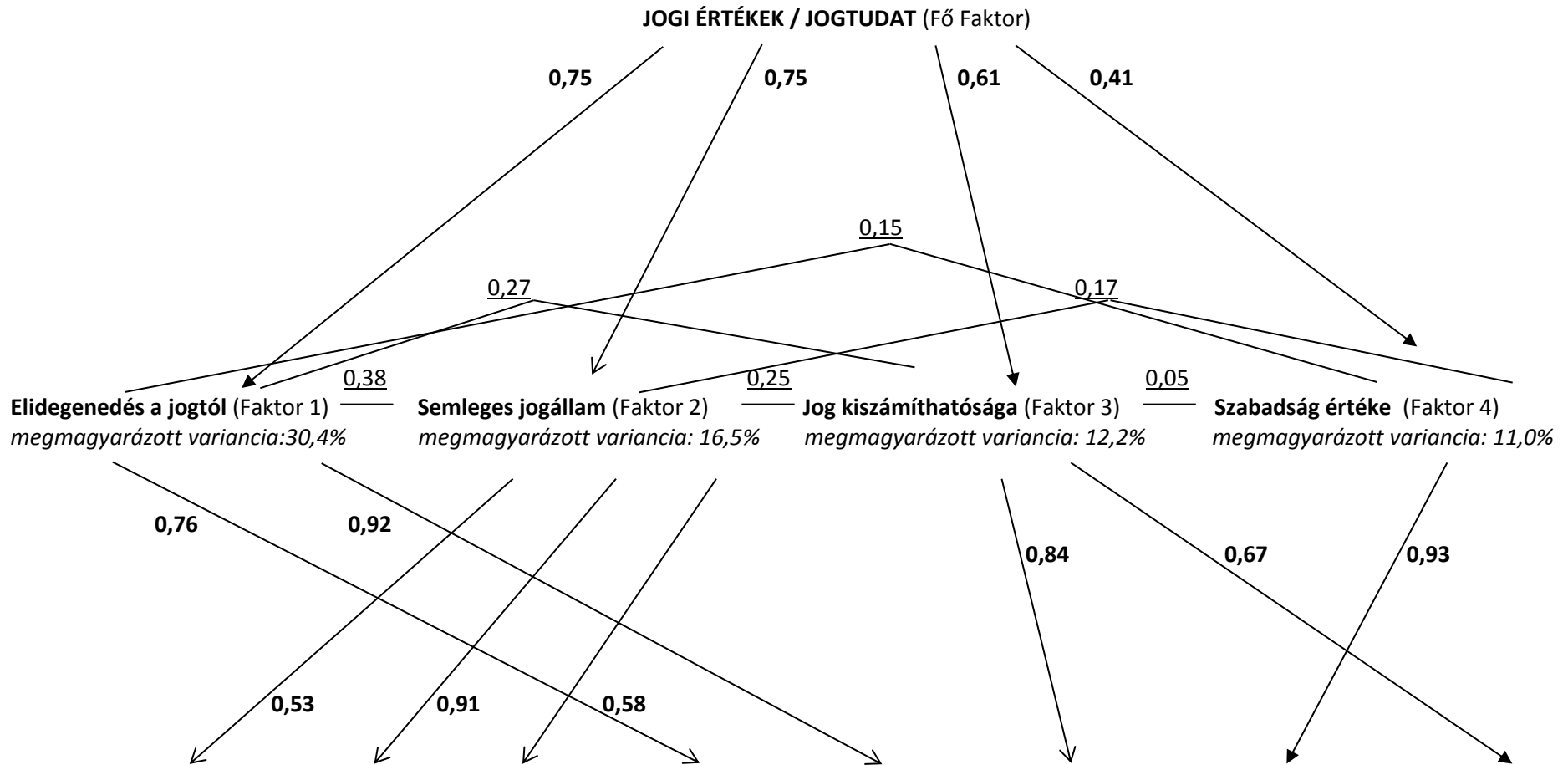
4. Következtetések

Tanulmányunkban a magyar lakosság jogi gondolkodásmódjára, attitűdjeire vonatkozó nyolc kérdés, állítás alapján, egyrészt ezek leíró bemutatásával, másrészt a köztük levő összefüggések faktorelemzéssel történő feltárásával azt vizsgáltuk, hogyan viszonyulnak a jogi kultúra terén a 2015 végi magyar empirikus kutatási eredmények az európai tendenciákhoz. Módszertani szempontból vitatható, hogy közel 25 éves nemzetközi adatok felhasználásával végeztük el ezt az összehasonlítást, azonban úgy véljük, hogy itt a módszertani megfelelés követelménye és a kutatás operacionalizálhatóságának érdeke között kompromisszumot kellett kötni, különösen azért, mert más – hasonló színvonalú és jellegű nemzetközi – adatok nem

álltak rendelkezésünkre. Másrészt, mivel 1993 óta Nyugat-Európa nem ment át olyan léptékű társadalmi változásokon, mint amilyen a rendszerváltás volt Magyarországon, azt valószínűsítjük, hogy az adatok mögött rejlő viszonyok azokban a társadalmakban nem változtak meg gyökeresen. Vagyis egy hasonló kutatás ma is hasonlóan eltérő mintázatokat találna a jogkövetés, a jogállam támogatottsága, az egyéni szabadság fontossága esetében brit, német, skandináv vagy dél-európai országok lakossági felmérése esetén, mint bő két évtizede. Ebben az értelemben a magyar eredmények viszonyítási pontjai sokat nem változhattak.

Az összehasonlítás eredményeinek részletes elemzését tanulmányuk megfelelő részein a fentiekben már elvégeztük (leíró eredmények, a gondolkodásmód szerkezete, a társadalmi-gazdasági helyzettel való összefüggés), ezért itt csak egyetlen záró következtetésre hívjuk fel a figyelmet. Az elemzés nem mutat *fundamentális* eltérést a nyugati jellemzőktől, főleg ha figyelembe vesszük, hogy azok sem egységesek, markáns és jellemző eltérések ott is jelen vannak. Magyarország esetében inkább finom, általában a magyar politikai- és társadalmi fejlődésre visszavezethető (pl. a szocialista múltból fakadó jogosultság-tudat hiánya, a 19. század második fele óta jellemző paternalizmus-igény, a társadalmi státusz erős hatása a jogi attitűdökre stb.) eltéréseket láthatunk. Azaz, véleményünk szerint a joggal kapcsolatos attitűdök átalakulása és a jelenlegi helyzet „nyugati-irányú” javulása leginkább a történelmi örökség feldolgozásától és a – megkésett, befejezetlen, tökéletlen és szabadon választhatunk további jelzőket – polgárosodás sikerétől várható, vagyis attól, hogy a magyar társadalomban is kiteljesedjen egy tudásában és anyagi körülményeiben stabil középosztály. A fentiek alapján ugyanis egyértelmű, hogy az iskolázottság és a jövedelmi szint növekedése együtt jár a jogállami attitűdök megerősödésével.

FÜGGELÉK. 2. ÁBRA

Kérdések	Nem kell engedelmessé válni az olyan törvényeknek, amelyek Ön szerint igazságtalanok	Néha jobb figyelmen kívül hagyni a jogot és rögtön megoldani a problémákat, mint a jogi megoldásra várni.	Ha valaki nem ért egyet a joggal, akkor rendben van, hogy megszegi, ha vigyáz arra, hogy ne kapják el	A jog ritkán áll az Ön oldalán, a törvények általában korlátozóak és az Ön érdekeivel ellentétesek	Az Ön érdekei ritkán jelennek meg a jogban, a jog általában azoknak a szempontjait tükrözi, akik uralkodni akarnak Ön felett	A törvényeknek alapvetően az emberek, és nem a hatalmon lévők értekeikre kell alapulniuk	A társadalomnak nem kellene elfogadnia azokat, akiknek a többségtől szélsőségesen eltérő politikai nézetei vannak	Jobb egy rendezett társadalomban élni, mint annyi szabadságot engedni az embereknek, hogy az már a rendet veszélyeztetheti
N Valid	967	984	988	970	965	985	953	988

Jegyzet

Az aláhúzott értékek Pearson korrelációs együtthatók a Faktor 1 és 2, a Faktor 2 és 3, valamint a Faktor 1 és 3 között. Minden más **vastagított érték** faktorsúly. A Faktor 1,2,3 és a kérdések közti nyílak mentén, az elsőrendű faktorelemzés esetében, a pattern matrixből származó rotált faktorsúlyokról van szó. A Fő Faktor és a Faktor 1,2,3, 4 közti nyílak mentén, a másodrendű faktorelemzés esetében, rotálatlan faktorsúlyokról van szó.

© Fekete Balázs – Róbert Péter, MTA TK

MTA Law Working Papers

Kiadó: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont

Székhely: 1014 Budapest, Országház utca 30.

Felelős kiadó: Rudas Tamás főigazgató

Felelős szerkesztő: Szalai Ákos

Szerkesztőség: Hoffmann Tamás, Kecskés Gábor, Szalai Ákos, Szilágyi Emese

Honlap: <http://jog.tk.mta.hu/mtalwp>

Email: szalai.akos@tk.mta.hu

ISSN 2064-4515